

O'qituvchi faoliyatida nutq texnikasi va madaniyati

Shodiya Mo'minjon qizi Mirzayeva
Urganch davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutq texnikasi, notqlik san'ati, nutq madaniyati haqida so'z yuritiladi hamda o'qituvchining faoliyatida nutq texnikasi qanchalik muhim o'rin tutishi haqida ma'lumotlar keltirib o'tiladi. Shuningdek, nutq madaniyati bilan bog'liq muammolar keltirib o'tiladi va ularga yechim bo'luvchi bir qancha takliflar keltirib o'tiladi.

Kalit so'zlar: notqlik san'ati, ideal notiq, nutq odobi, suhango'ylar, nutq texnikasi, til va nutq, nutqning ravonligi, dialektizm, varvarizm, jargon

Speech technique and culture in teacher's activity

Shodiya Mominjan kizi Mirzayeva
Urganch State University

Abstract: This article talks about speech technique, oratory art, speech culture and gives information about the importance of speech technique in the work of a teacher. Also, problems related to the culture of speech are mentioned and a number of suggestions for their solutions are given.

Keywords: art of oratory, ideal speaker, speech etiquette, idioms, speech technique, language and speech, fluency of speech, dialectism, barbarism, jargon

KIRISH. Ma'lumki, jamiyatning keajagini qurishda o'zining katta hissasini qo'shuvchi insonlar o'qituvchilardir. Bugungi globallashuv davrida yoshlarning ma'naviyatini o'stirishga xizmat qiluvchi hamda ularning vatanga muhabbat ruhida tarbiyalovchi insonlar, hech shubhasiz, o'qituvchilardir. o'qituvchining pedagogik mahoratida uning nutqi, notqlik qobiliyati muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, mustaqillikdan keyingi yillarda ushbu muammoga jiddiy e'tibor qaratildi. Yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda avvalo milliy istiqlol mafkurasimuhim ahamiyatga ega. Mafkuramizning yuksak ustunlaridan biri millat tilidir. Respublikamizning "Davlat tili haqida"gi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunlari, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" va boshqa hujjatlarda barkamol avlod tarbiyasida o'z ona tiliga nisbatan mehr-muhabbat tuyg'ularini shakllantirish e'tirof etilgan. Yosh avlodning ma'naviy-ma'rifiy tarbiyasida o'qituvchining nutqi, uning notqlik san'ati alohida e'tibor kasb etadi. O'qituvchining nutqiy madaniyatini shakllantirish uning

kasbiy faoliyatida naqadar muhim ahamiyatga egaligi to'g'riisda mulohaza yuritar ekanmiz, avvalo, notiqlik san'atining kelib chiqish tarixini bilish lozim. Professional notiqlik san'ati Yunonisto, O'rta Osiyo va Hindistonda o'zign uzoq tarixiga ega.

ASOSIY QISM. Tarixchi olimlarning ma'lumotlariga ko'ra, notiqlik san'atiga eramizdan oldingi VII asrda Yunonistonda asos solingan. Qadimgi Yunonistonda bolalarga bilim berish faylasuflarning zimmasiga yuklatilar edi. Ular notiqlik san'atining yetuk namoyondalari bo'lib, o'zlarining chiroyli so'zlari, baland va ta'sirchan ovozlari bilan odamlar tafakkuri, ongiga kirib borganlar, ta'lim va tarbiyada ulkan yutuqlarga erishganlar. Shu sababli, notiqlik san'ati va nutq madaniyatining nazariyasiga, uning cheksiz tarbiyaviy ahamiyatiga ilk marotaba Qadimgi Yunonistonda asos solinganligi ilmiy adabiyotlarda bayon etiladi. Yunonistonda epos, lirika, drama, haykaltaroshlik, musiqa va me'morchilik san'atlari bilan birga notiqlik san'ati ham muhim san'at asari sifatida e'tirof etilgan. Notiqlik san'atini davlatning muhim ijtimoiy-siyosiy ishlariga taalluqli faoliyatdagi ahamiyati uchun hamda yosh avlodni tarbiyalashda ular ongi va tafakkuriga qizg'in ta'sir etuvchi murakkab vosita ekanligi uchun Yunonistonda uni "San'atlar shohi" deb atashgan.

Eramizdan avvalgi V asr Yunonistonda "Notiqlik san'ati"ning eng takomillashgan va rivojlangan davri hisoblanadi. Bu davrda notiqlik san'atining quyidaho uchta qonuniyati qizg'in takomillashtirilib, notiqning unga jiddiy e'tibor berishi talab qilingan:

- Tinglovchiga tushuntirish(ma'lum bir g'oyani).
- Tinglovchinign tafakkurini uyg'otish(fikrini, ongini, maqsadini).
- Tinglovchini o'ziga jalb qilish(huzur-halovat va qoniqish hissini uyg'otish asosida).

Notiqlar ushbu qonuniyatlarga amal qilgan holda "tinglovchilarga halovat bag'ishlash" orqali odamlarni ezgulikka, adolatparvarlikka, vatan oldidagi burchlariga sadoqatli bo'lishga, eng yaxshi insoniy fazilatlarga amal qilib, ularni doimo bajarishga, odob va axloq qoidalariga rioya qilishga chorlar edi. Bu ularning asosiy vazifasi hisoblanardi. Yunonistonda notiqlik san'atini chuqur egallagan, o'zlarining go'zal va chiroyli nutqlari hamda noyob asarlari bialn jamiyatda hurmat va e'tibor qozongan Sokrat(Suqrot), Platon(Aflotun), Dinarx, Giperid, Gorgiy(Horgiy), Demosfen, Kvintilian kabi namoyondalar Yunonistonning mashhur davlat arboblari bo'lib yetishganlar.

Mamlakatimizda notiqlik san'atining rivojlanishi O'rta Osiyo madaniyati tarixi bilan bog'liq bo'lib, nutq madaniyati hamisha o'ziga xos mavqega ega bo'lib kelgan. O'rta Osiyoda notiqlik san'atining xususiyatlari shundan iborat ediki, u eng avval o'sha davr tuzumining manfaatlariga xizmat qilar edi. Bu davrda notiqlik san'ati ustalarini nadimlar, qissago'ylar, masalgo'ylar, badihago'ylar, qiroatxonlar, muammogo'ylar, voizlar, go'yandalar, maddohlar, qasidaxonlar deb yuritilishi ham ana shundan dalolat

beradi. Movarounnahrda notiqlik san'ati voizlik deb atalgan. Voizlik, ya'ni va'zxonlik "Qur'on"ni targ'ib qilish bilan mushtarak holda so'zning ahamiyati, ma'nosini anglatgan. "Va'z" so'zi arab tilidan pand-nasihati ma'nosini beradi. Va'z aytuvchi, nutq so'zlovchi shaxs Voiz deb aytilgan. Voizlik san'ati tinglovchining, jamoaning ongiga, his-tuyg'usiga ta'sir etish mahorati bo'lib, qadimgi Sharqda hukmdorlar ushbu san'at namoyondalari xizmatini yuksak darajada qadrlaganlar. IX asrdan boshlab, davlat hukmdorlari notiqlik bilan bog'liq barcha tadbirlarni maxsus tayyorgarlikka ega so'z ustalariga yuklab, ularni voizlar deb ataganlar.

Nutq madaniyati - til normalarini egallamoq, talaffuz, urg'u, so'z ishlatish, gap tuzish qonuniyatlarini chuqur bilmoqdir. Shuningdek, tilning tasviriy vositalari har xil sharoitlarga mos, maqsadga muvofiq bo'lishi kerak. Nutqda til - fikr almashish quroli, o'qituvchi qalbining oynasi, o'qituvchining dars berish uslubini, pedagogic mahoratini to'liq namoyon qiluvchi vosita. Nutqda - tildagi rang-barang vositalar o'z ifodasini topsa, bunday nutq - boy nutqdir. Nutq madaniyati - ijtimoiy madaniyatni, kishilik jamiyati madaniyatini aks ettiruvchi bir ko'zgudir. Nutq madaniyati adabiy tilning har ikki shakli - yozma va og'zaki shakli uchun zarurdir.

O'qituvchi uchun nutq madaniyati va nutq texnikasi juda ham zarur bo'lgan omil sanaladi. O'qituvchi nutqning ta'sirchanligi nutqning asosiy sifatlaridan biri sanaladi va nutqdagi to'g'rilik va aniqlik, mantiqiylik va tozalik tinglovchiga ta'sir etish uchun yo'naltirilgan bo'ladi. Nutqning ta'sirchanligi deganda, asosan, o'qituvchining og'zaki nutq jarayoni nazarda tutiladi va o'quvchilar tomonidan qabul qilinishida paydo bo'ladigan ruhiy vaziyat e'tiborga olinadi. Ya'ni, notiq-o'qituvchi o'quvchilarni hisobga olishi, ularning bilim darajasidan tortib, hatto yosh xususiyatlarigacha, nutq ijro etilayotgan paytdagi kayfiyatlarigacha kuzatib turishi, o'z nutqining o'quvchilar tomonidan qanday qabul qilinayotganini nazorat qilishi lozim. Professional bilimga ega bo'lgan o'qituvchilar jo'n, sodda tilda gapirishlari maqsadga muvofiq emas, oddiy, yetarli darajada notiqlik ma'lumotiga ega bo'lmagan yosh o'qituvchilar ham ilmiy va rasmiy tilda gapirishga harakat qilishlari kerak emas. Xullas, notiq-o'qituvchidan vaziyatga qarab ish tutish talab qilinadi va ifodalamoqchi bo'lganhjar qanday fikrini to'laligicha o'quvchilarga yetkazishga harakat qilish vazifa qilib qo'yiladi.

O'qituvchining pedagogik faoliyatida nutq texnikasi eng murakkab va doimiy munozaralarga sabab bo'lib kelayotgan jarayon. Psixologik til bilan aytganda nutq texnikasi, notiq nutqning o'rinli yoki o'rinsiz ekanligini belgilashda namoyon bo'ladi. O'qituvchi har xil vaziyatlarda, turli xarakterdagi o'quvchilar bilan muloqotda bo'ladi. Demak, u o'z nutqini ana shu vaziyatlar asosida, o'quvchilar holatiga qarab tuzishi, o'zgartirishi, doimo nutqning ta'sirchan chiqishiga e'tibor berishi, o'quvchilarni zeriktirib qo'ymasligi uchun tilning tasviriy vositalari bo'lmish metonimiya, metafora kabilardan foydalanishi lozim. O'quvchilar diqqatini jalb etish, o'rganilayotgan

mavzuga ularni qiziqтира olish o'qituvchi mutq texnikasining asosiy xususiyatlaridandir.

XULOSA. O'qituvchining takomillashgan nutqqa ega bo'lishi, o'quv materialini talabalar tomonidan puxta o'zlashtirilishini ta'minlash garovidir. Bolalar o'qituvchi nutqiga juda e'tibor beradilar. Biror harf yoki tovushning noto'g'ri aytilishi kulgiga sabab bo'ladi. Bir ohangdagi nutq tezda charchatadi. Individual suhbat paytidagi o'qituvchining baland ovozidan o'quvchi o'zini aldanayotgandek his etadi. Bu o'qituvchiga ishonchsizlik bilan qarash hislarini uyg'otadi. Ayrim mutaxassislar insonning tovushi va uning tembri tug'ma xususiyat deb aytishadi. Lekin hozirgi eksperimental fiziologiya tovush sifatini o'zgartirish mumkinligini tasdiqlaydi. Shunday ekan, har bir o'qituvchi o'z ustida tinimsiz ishlashi, o'quvchilarga ijobiy ta'sir etishni puxta egallashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B. S. Abdullayeva, A. A. Xoliqov, H. M. Sodiqov, Sh. Q. Primov, Sh. R. Zarmasov. Umumiy oedagogika. – Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2021.
2. N. Atayeva, M. Salayeva, S. Hasanov. Umumiy pedagogika. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2015.
3. A. S. Makarenko. Ta'lim-tarbiya tajribasidan ba'zi bir xulosalar. – Toshkent: “O'qituvchi”, 1988.